

УДК 330.3

Купчак М.Я.*старший викладач кафедри права
та менеджменту у сфері цивільного захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності***Мартин О.М.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права
та менеджменту у сфері цивільного захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності***Гонтар З.Г.***викладач кафедри права
та менеджменту у сфері цивільного захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНИ НА БАЗІ НООСФЕРНОГО ПІДХОДУ

GLOBALIZATION POLITICAL STRATEGIES OF UKRAINE BASED ON NOOSPHERE APPROACH

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнюються категорії розвитку: глобальна ноосфера, глобалізація розвитку, глобальна інтеграція, глобальна соціалізація розвитку. Аналізується прогноз розвитку України з точки зору таких галузей, як економіка, глобалістика і дипломатія. Визначаються проблеми глобалізації політичних стратегій на базі ноосферного підходу до процесів розвитку для створення нових умов внутрішнього розвитку української держави і українського суспільства.

Ключові слова: глобальна ноосфера, глобалізація розвитку, глобальна інтеграція, глобальна економіка, глобальна соціалізація розвитку.

АННОТАЦИЯ

В статье обобщаются категории развития: глобальная ноосфера, глобализация развития, глобальная интеграция, глобальная социализация развития. Анализируется прогноз развития Украины с точки зрения таких отраслей, как экономика, глобалестика и дипломатия. Определяются проблемы глобализации политических стратегий на базе ноосферного подхода к процессам развития, для создания новых условий внутреннего развития украинского государства и украинского общества.

Ключевые слова: глобальная ноосфера, глобализация развития, глобальная интеграция, глобальная экономика, глобальная социализация развития.

ANNOTATION

In the article summarized to the category of development: global noosphere, globalization of development, global integration, and global socialization of development. The prognoses of Ukraine development is analyzed from the point of view of such industries, as: economy, global studies and diplomacy. The problems globalization of political strategies are determined on a base to the noosphere going near the processes of development, for creation a new terms of internal development of the Ukraine and Ukrainian society.

Keywords: global noosphere, globalization of development, global integration, global economy, global socialization of development.

Постановка проблеми. Із приходом ХХІ ст. світ вступив у нову еру. Як заявив під час свого державного і пастирського візиту в Україну Папа Римський Іван Павло II, це буде ера глобалізації розвитку і цивілізації, любові і гума-

нізму. А чи стане це початком нової ери – ери людини розумної? І чи буде це початком формування глобальної ноосфери (сфери панування людського розуму) у процесах розвитку? Людство шукає відповіді на корінні питання виживання і розвитку [12, с. 25].

Глобальна ноосфера, глобалізація розвитку, глобальна інтеграція, глобальна соціалізація розвитку та ідеї формування глобальної ноосфери розвитку – ці абсолютно нові категорії розвитку стали в центрі уваги світової наукової громадськості та міжнародних організацій, таких як ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, МВФ та ін. Зазвичай чи не найскладнішим завданням є визначення генезису самої суті, характеру, можливих загроз і наслідків глобалізації, особливо глобалізації розвитку [9, с. 376].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні наукові школи менеджменту і глобалістики, включаючи глобальний менеджмент, вже отримали певний розвиток. Безсумнівним лідером тут є Національна академія наук України, від якої менеджмент і глобалістика пішли в університети. Але зробити тут треба ще дуже й дуже багато. Слід продовжувати розгортання й організаційне оформлення таких наукових напрямів, як глобалістика, міжнародний та глобальний менеджмент [6, с. 142].

Учені Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України (проф. О. Білорус та ін.), Київського національного економічного університету (Д. Лук'яненко та ін.) та низки інших наукових установ згуртовують наукові сили України в напрямі міждисциплінарного і комплексного дослідження проблем економічної глобалістики і глобального менеджменту для розробки національних і міжнародних стратегій. Проблеми політичної, економічної, соціальної, екологічної,

інформаційної глобалістики та глобального менеджменту вже знайшли своє відображення та вирішення в багатьох колективних та індивідуальних монографіях, працях, які отримали позитивну оцінку та підтримку наукової громадськості в Україні та за кордоном [5, с. 243]. Актуальним питанням світового економічного розвитку, економічної інтеграції, глобальних трансформацій розвитку, глобалізації і безпеки розвитку присвячені дослідження Б. Губського, В. Кременя, П. Лазаренка, М. Михальченка, З. Самчука, О. Вишневської. Аналізу сучасних міжнародних систем та глобального розвитку, а саме соціально-політичним, соціально-економічним, соціально-антропологічним вимірам присвячені праці О.В. Сосніна, В.Г. Воронкова, О.Є. Постола [13].

Мета статті полягає в аналізі проблем глобалізації політичних стратегій на базі ноосферного підходу до процесів розвитку для створення нових умов внутрішнього розвитку української держави і українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні всі країни світу від США до Андорри стоять перед лицем нового глобального виклику. У чому його суть? А суть його – у безпеці, ефективності і в органічній синхронізації глобального і національного розвитку. Це найскладніше, небачене завдання. Її вирішення не може бути досягнуте без розв'язання проблем глобальної справедливості і глобальної демократизації. Загроза тяжкої інерції традиційного розвитку, побудованого на інтересах максимального зиску і прибутку, притаманна всім країнам світу. Із цієї точки зору всім їм треба глобалізуватись на принципово новій якісній та кількісній основі. Ми вважаємо, що такою основою може стати глобалізація політичних стратегій на базі ноосферного підходу до процесів розвитку.

Сучасні дослідження перспективних проблем розвитку показують, що нове глобальне навколишнє середовище неминуче створить нові умови внутрішнього розвитку нової молоді української держави і нового українського суспільства. Ми почали свій незалежний розвиток із глибокої системної кризи, що включає в себе економічну, політичну, соціальну та морально-психологічну або духовну кризу. Ця криза накладе свій негативний вплив на динаміку та якість розвитку. Громадянам України слід, нарешті, зрозуміти, що у них усіх незалежно від їх етнічного походження і майнового стану є лише одна держава – Україна, за яку кожен з нас несе повну відповідальність. Ніякого Союзу, ані Радянського, ані слов'янського, ані євразійського для них більше не буде, тому виживати і будувати нове життя треба в майбутній об'єднаній Європі, а в Європу не можна вступити з чистією милості, її треба збудувати в Україні. Нам треба шукати Європу в Україні, а Україну – в собі [10, с. 24].

Нинішнє століття, безсумнівно, відкриває нову еру в історії людства. Швидкими темпами

зростає значення міжнародних економічних відносин у розвитку як окремих держав, так і угруповань. Тепер ми вже можемо говорити про об'єднаний, інтегрований світовий розвиток і про таку його необхідну закономірність як синхронізація темпів і рівнів розвитку. Визначальними факторами цього нового всесвітньо-історичного процесу є інтернаціоналізація виробництва й обігу, яка досягла своєї найвищої стадії – глобальної інтернаціоналізації, що, своєю чергою, породила і дала новий поштовх інтеграційним процесам, які вже в першій чверті ХХІ ст. набувають характеру і закономірностей глобальної інтеграції всього економічного, політичного, соціального і духовного життя людства. У нас є всі необхідні підстави вважати, що глобальна інтеграція об'єктивно стає одним із найважливіших законів сучасного перспективного розвитку [2, с. 105].

Зростаюча економічна єдність світу породжує тенденцію посилення цілісності й єдності світу, відкриває шлях до формування системи загальнопланетарного мислення. Остаточо закріплюється пріоритет загальнолюдських інтересів і цінностей при розв'язанні проблем розвитку. Глобальне виживання стає головним імперативом суспільного інтегрованого розвитку в ХХІ ст. Це обумовлено тим, що загроза подальшому існуванню людства внаслідок ядерної чи екологічної катастрофи помітно зростає і проблеми глобальної безпеки стають гострішими. Вони не можуть бути вирішені на національному рівні, на рівні наддержав чи військово-політичних угруповань, наприклад НАТО. Вони можуть бути вирішені лише на рівні глобальних інтегрованих систем безпеки [1, с. 34].

Міжнародна економічна інтеграція і кооперування стають у першій половині ХХІ ст. не лише невід'ємною складовою національних процесів розширеного відтворенні (це було і в ХХ ст.), а й головними факторами і визначатимуть масштаби, темпи та пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного прогресу і картину нової глобальної економіки. На розвиток нової глобальної економіки визначальним чином не тиснутимуть фактори обмеження сировинних і матеріальних ресурсів, як це має місце в умовах старої індустріальної економіки. Інтелектуальна глобальна економіка має необмежений простір для саморозвитку, бо інтелектуально-інформаційні ресурси на відміну від матеріально-фізичних не мають абсолютних кількісних обмежень. Вони мають містичну якість мультиплікації, «тиражування», що неминуче призведе до глобального економічного вибуху в розвитку продуктивних сил.

Звичайно, і в ХХІ ст., відповідно до тяжкої динамічної інерції, збережуться традиційна індустріальна система й індустріальний тип економічного розвитку. З цієї точки зору глобальна і національна економіки першої

половини ХХІ ст. будуть і багатоукладними, і змішаними. У них представлені і ринковий капіталізм, і державний соціалізм, і старий економічний індустріалізм, і новий технотронно-інтелектуальний глобалізм [3, с. 361].

Аналіз показує, що індустріальний тип розвитку вже вичерпав свої основні можливості розвитку. Надмірне і безсистемне використання природних ресурсів призвело до катастрофічних наслідків. Вичерпались не лише ресурси виробництва, а й екологічні. У ХХ ст. людство переступило допустимий екологічний бар'єр розвитку. Через гонитву за прибутками в інтересах «золотого мільярда» людство не змогло виробити та реалізувати погоджені на світовому рівні індустріальні стратегії, базовані на вимогах екології. Тим більше що в умовах традиційної індустріальної економіки залишаються утопічними концепції індустріально-екологічних та еколого-економічних стратегій розвитку [4, с. 87]. Глобальні трансформації та стратегії розвитку – радикально обмежуючий фактор, з яким ми вступили в ХХІ ст. Це звучить як вирок для тих країн, в яких техногенне навантаження досягло максимуму і стало вкрай загрозливим. До групи цих країн належить і Україна, яка ще в 1990 р. за класифікацією ООН вважалась «індустріально надрозвиненою країною», а сьогодні за рівнем якості людського розвитку відкинута за соте місце.

Україні потрібно вміло і правильно впровадити в життя положення «Стратегії 2020» [14] як стратегії якісного, а не кількісного розвитку. Без великої політичної волі на найвищому державному рівні і без надзвичайних заходів та послідовних зусиль уряду і всього народу вивести Україну з кризи з одночасним приведенням переорієнтації її розвитку на новий щабель якісного, інтелектуального розвитку не вдасться.

Для всього вже глобалізованого світу і навіть для найуспішніших країн пріоритетом номер один став пошук принципово нових форм економічного життя. Суть їх насамперед полягає в кардинальній дематеріалізації виробництва, у нових підходах суспільного поділу й організації праці, у застосуванні нових інформаційних технологій. Це все навіть не на рівні виробництва, а на рівні макровиробництва і на рівні глобальної економіки, мова йде про максимальне використання інтегрованого інформаційно-інтелектуального потенціалу світу, про початок формування нової глобальної ноосферно-космічної економіки третього тисячоліття [4, с. 149].

Зміст цієї економіки – в інтелектуалізації й інтелектуальній інтеграції національних економік в єдиній світовій системі розподілу праці. У цій економіці глобалізація розвитку остаточно переможе на основі глобального розуму, а не на основі глобального інтересу. Нові продуктивні сили, базовані на інтелектуально-інформаційній основі, поступово набиратимуть характеру світових продуктивних сил. Процес світового

економічного розвитку підпорядковуватиметься новим загальнопланетарним, загальноцивілізаційним, а не формаційним (капіталізм, соціалізм, комунізм) закономірностям. Економічна і політична науки ще не розкрили їх сутності і механізмів впливу. Це велике завдання нової міждисциплінарної науки – глобалістики. Воно ще далеко від успішного вирішення.

У наступні роки першої половини ХХІ ст. можна прогнозувати формування принципово нової наукової парадигми розвитку глобальної економіки. Ця парадигма буде виходити з нового характеру економічних відносин, коли взаємодія і взаємопроникнення національних і міжнародних економічних відносин досягнуть рівня формування нової системи і структури економічних відносин, характерних для відкритих суспільств, інтегрованих у системі глобальної економіки. Можемо з високою вірогідністю прогнозувати, що в найближчі 10–20 років найбільші відкриття у світовій економічній науці, яка нині стала неподільною, будуть здійснені саме в напрямі глобальних досліджень нових тенденцій, законів і закономірностей розвитку інтелектуально-інформаційної глобальної економіки ноосферного характеру. Від економіки гонитви за прибутками людство вперше отримає шанс перейти до економіки розуму. Ноос (грецька) – розум, інтелект і ноосфера – сфера розуму стануть реальними рушіями економіки. Наука й освіта стануть головними, вирішальними продуктивними силами. Почнеться реалізація вчення В.І. Вернадського про ноосферну людську цивілізацію. Цей прогноз може стати дійсністю лише за умови досягнення ефективної глобальної безпеки розвитку для всіх країн.

У структурі економічних відносин нової глобальної економіки особливе місце займе проблема відносин з приводу власності. З розпадом СРСР конфронтаційно-антагоністична задеологізованість відносин власності була штучним бар'єром на шляху до глобальної інтеграції національних економік. Велика перешкода знята. Абсолютизація державної власності, насадження її примату деспотичними адміністративними методами в умовах СРСР призвели до економічного застою і втрати рівня і динаміки міжнародної конкурентоспроможності. У поєднанні з політикою надмілітаризації економіки це призвело до краху і розпаду СРСР. Українська незалежна держава повинна дбати про свою велич, суть якої – у міжнародній конкурентоспроможності [12, с. 146].

З іншого боку, абсолютизація приватної власності породжує не лише національні кризи типу кризи в США 1929–1934 рр. ХХ ст., а й глобальні кризи. Але світовий капіталізм навчився гнучко використовувати колективні форми власності та змішані форми економіки. Наступні 10–20 років слід очікувати наростання об'єктивної еволюції відносин власності у напрямі зближення різних її форм на основі всезагального процесу глобальної соціалізації

продуктивних сил і виробничих відносин. Соціалізація економіки і економічних відносин стає об'єктивним законом світового розвитку.

Не менш важливим фактором світового розвитку на новому етапі стане суперечлива система глобалізації економічних інтересів, що формуватиме нову структуру світового господарства і нову специфічну систему міжнародних економічних відносин. Проходитимуть великі зміни у співвідношеннях підприємств, регіонів, держав-націй, транснаціональних компаній, міждержавних інтеграційних об'єднань. Очікуване посилення інтеграційних процесів на рівні внутрішніх виробничо-економічних систем країн, міждержавних економічних об'єднань призведе до корінних змін загальної картини світової економіки. Але вже тепер стає зрозумілим, що найбільшу роль в інтеграційних процесах будуть відігравати глобальні корпорації. Глобальна корпоративізація стане новою ідеологією і законом розвитку в XXI ст. Виникне небачений конфлікт економічних і політичних інтересів між глобальними корпораціями і багатьма державами-націями. Сили глобальних корпорацій набагато перевищуватимуть силу окремо взятих країн, тому для останніх глобальні корпорації є однією з найбільших загроз. Що малі і слабкі країни можуть протиставити могутній силі транснаціональних корпорацій (ТНК) і глобальних корпорацій (ГК)? Силу їх внутрішньої і регіональної інтеграції.

Саме тому багато країн будуватимуть свої національні стратегії розвитку на їх прискорену інтеграцію до складу таких міжнародних інтеграційних об'єднань, як Європейський Союз, СОТ та ін. Навіть до складу таких міжнародних організацій, які не рахуються з їх недостатньо високою міжнародною конкурентоспроможністю, бо такі країни потребуватимуть захисту від експансії та тиску ГК і ТНК, а також від провідних «країн-глобалізаторів», чий економічний інтерес будуть, як і раніше, лежати в площині глобальної експансії. Таким чином, у сучасному світі посилюється протистояння націй-держав, з одного боку, і ТНК та нових глобальних компаній – з іншого. Виграють останні. Тому слід очікувати балансуєчого посилення ролі міжнародних організацій (ООН, СОТ тощо) і міжнародних об'єднань [8, с. 85].

Як і для інших країн Центральної та Східної Європи, наступні 15–25 років для України будуть тяжкими роками боротьби за конкурентоздатну, а не формальну інтеграцію до європейських структур (ЄС) і до євроатлантичних структур (НАТО). Не менш важливим, а головним пріоритетом є внутрішня інтеграція суспільства й економіки України на основі соціально орієнтованої ринкової системи і вимоги глобальної орієнтації. На першій погляд здається, що такі завдання для вкрай економічно ослабленої України є нереальними. Україна вже не зможе наздогнати США чи країни Європи за показниками добробуту і виробництва ВВП

та по виробництву основних видів продукції на душу населення в найближчі роки.

Сьогодні, на початку XXI ст., після 24 років незалежності, Україна повинна остаточно вирішити свою історичну долю як самостійна, самодостатня держава. Вибір України полягає в тому, щоб відкинути нав'язуванні ззовні зомбуєчі стратегії та безальтернативно піти своїм власним українським шляхом і будувати Європу тут, в Україні, із власними людьми, спираючись виключно на свої сили, увімкнувши на повну потужність особливий український ресурс і механізм саморозвитку, механізм зусиль у системі об'єднаної всенародної праці, а також механізм інтелектуалізації розвитку суспільства на основі науково-технічного потенціалу, економічної демократії і розвитку ініціативи та самодіяльності громадян. Поглиблений аналіз і прогноз показують, що «українське економічне диво» є цілком можливим вже через п'ять-шість років. Для своєї реалізації воно потребує створення і реалізації цілої низки послідовних, поетапних реформ. Будуючи ринкову економіку, Україна повинна будувати не ринкове (не капіталістичне), а соціальне суспільство. Для його ефективного досягнення потрібна реалізація української національної ідеї та української мрії. Велич і процвітання України, добробут, духовність її громадян – ось гасла, здатні пробудити гігантську творчу енергію української політичної нації. І вона проснеться та займе своє достойне місце великої європейської нації, багатої країни громадян-власників, громадян-патріотів [11, с. 34].

Україна – одна з найбільш підготовлених країн світу, яка може стати світовим лідером людського розвитку на новій, але власній інтелектуальній основі. Саме в цьому її глобальні потенційні переваги і гарантії випереджаючого інноваційного розвитку. Сьогодні Україні вкрай потрібна реалізація «Стратегії-2020» [14], випереджуючого інтелектуально-інноваційного розвитку. Невідкладне завдання Президента України, парламенту та уряду – забезпечити реалізацію вказаної стратегії впродовж п'яти років, об'єднавши для цієї роботи весь народ.

Сучасне європейське демократичне реформаторство відкриває нові можливості прогресу не тільки так званім успішним країнам Європи, а й тим, чия історична доля в XX ст. була драматичною і трагічною, які сьогодні проходять великі кризові потрясіння і післякризові трансформації. До цих країн відноситься й Україна. Глобальна орієнтація національної стратегії розвитку є дуже важливим завданням і означає радикальну зміну курсу, спрямованого на розвиток старої, неефективної традиційної екстенсивної економіки і перехід до побудови нової постіндустріальної економіки – складової частини глобальної економіки.

Аналіз свідчить про те, що нині Україна отримала новий величезний історичний шанс прогресивного розвитку. Єдиним порятунком у

політиці є освіта, знання і досвід. На щастя, в Україні є досить досвідчених професіоналів і патріотів. Національна еліта повинна повернути державу і владу народу.

На законодавчому рівні сформульовані основні національні інтереси народу України. Зокрема, Конституція вимагає реалізації і повного забезпечення таких найвищих національних пріоритетів, як:

- консолідація суспільства в політичну націю, побудова суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави;
- суверенітет України на всій її території, цілісності і недоторканості території;
- розвиток України як унітарної держави;
- права і свободи людини в Україні: життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека;
- народ України – статус носія суверенітету і єдиного джерела влади;
- ефективний розвиток місцевого самоврядування;
- принцип верховенства права;
- всебічний розвиток і використання української мови як державної;
- послідовний розвиток і консолідація української нації, а також забезпечення національного культурного розвитку всіх корінних народів і національних меншин України;
- захист усіх суб'єктів права власності і господарювання;
- політична, економічна та ідеологічна багатоманітність і свобода політичної діяльності;
- екологічна безпека і рівновага, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу;
- захист суверенітету і територіальної цілісності України, її економічної та інформаційної безпеки;
- народне волевиявлення через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії;
- вільне волевиявлення на основі рівного і прямого виборчого права [7].

Поряд із безпосередньо зафіксованими пріоритетними національними інтересами Конституція України містить цілу низку положень і норм, які визначають права і свободи громадян України, їх невідчужуваність і непорушність. Вони є важливим чинником реалізації загальнонаціональних інтересів.

Висновки. Україна має як величезні історичні шанси, так і величезні проблеми внутрішнього облаштування, внутрішньої економічної, політичної і соціальної інтеграції. Це й є довгострокова стратегія модернізації та оновлення України, адаптована до нових цивілізаційних імперативів, до вимог глобалізації розвитку

і глобальної конкурентоспроможності. Це – запора безпеки й успіху розвитку України в XXI ст. Найбільша мудрість суспільства полягає саме в тому, щоб, як казав М. Драгоманов, «убачити напрям руху світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, розчавить нас». Глобалізація політичних стратегій на базі ноосферного підходу до процесів розвитку, базована на принципах справедливості і демократії, – це й є той закон світового розвитку, який визначає шлях у майбутнє кожної суверенної нації-держави.

Досягнення Україною повного суверенітету й ефективної державності на основі демократії як передумови і гарантії розвитку висуває все нові вимоги щодо адаптації та інтеграції нашої держави в сучасному і глобалізованому світі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бжезинський З. Україна й Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський // Стратегічна панорама. – 1998. – № 3–4. – С. 32–35.
2. Білорус О. Механізми економічної інтеграції / О. Білорус. – К. : Наукова думка. – 1990. – 256 с.
3. Білорус О.Г. Кому загрожують зарубіжні стратегії трансформації? / О.Г. Білорус // Віче. – 1999. – № 3. – 361 с.
4. Білорус О.Г. Глобальні трансформації розвитку / О.Г. Білорус [та ін.]. – К., 1998. – 240 с.
5. Білорус О. Глобалізація і безпека розвитку : [кол. монографія] / О. Білорус [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 425 с.
6. Геринг Б. Европейская безопасность и предотвращение конфликтов: (глобальные) вызовы в области экономического изменения ОБСЕ в XXI веке / Б. Геринг. – ОБСЕ, 2001. – РА (01) 111R. – 276 с.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
8. Павловський М. Основні засади і напрями становлення економіки України в кризовий період / М. Павловський. – К., 1994. – 147 с.
9. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. Пахомов, Д. Лук'яненко, Б. Губський. – Київ, 1997. – 432 с.
10. Пахомов Ю. Украина и вызовы глобализации / Ю. Пахомов // День. – 2001. – 7 августа. – С. 24–27.
11. Ревенко А. Україна в світових координатах людського розвитку / А. Ревенко // Дзеркало тижня. – 2001. – 4 серпня. – С. 32–33.
12. Толочко П.П. Від Русі до України / П.П. Толочко. – К., 1997. – 276 с.
13. Соснін О.В. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри) : [навч. посіб.] / О. Соснін, В. Воронкова, О. Постол. – К. : Центр навчальної літератури, 2015. – 556 с.
14. Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4.